

ΜΙΑ ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΥΣΤΕΡΑ ΑΠΟ ΤΡΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΖΩΗΣ

Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης & Δημήτρης Χριστόπουλος¹

Εισαγωγή

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, τα ζητήματα που σχετίζονται με την γλωσσική ή άλλη ετερότητα των ελλήνων πολιτών έχουν για πολλές δεκαετίες μπει στο περιθώριο των εξελίξεων της επιστημονικής σκέψης και κοινωνικής έρευνας. Αυτή είναι μια συνειδητή πολιτική επιλογή, η οποία στις μέρες μας έχει εξαντλήσει την δυναμική της. Και αυτό, διότι το τέλος του ψυχρού πολέμου έφερε επειγόντως στην ευρωπαϊκή πολιτική ατζέντα τα ζητήματα της ετερότητας συνδέοντάς τα με τρεις ευρύτερες πολιτικές στρατηγικές. Αυτή της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, της διασφάλισης της ειρήνης και της πρόληψης των συγκρούσεων και τέλος την στρατηγική της διαφύλαξης της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τη γλωσσική διαφορά.

Η δημιουργία του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων είναι μια κύηση αυτών των καιρών και ως τέτοια εντάσσεται μέσα στην προοπτική διαλόγου και προβληματισμού που πηγάζει αναπόδραστα από αυτές τις συνθήκες. Η πολυσυλλεκτική θεωρητική εγκυρότητα και ο διεπιστημονικός χαρακτήρας της σύνθεσης των ιδρυτικών μελών του ΚΕΜΟ καθώς και αυτών που εντάχθηκαν στη συνέχεια,² αποτέλεσαν το αναγκαίο εχέγγυο του εγχειρήματος.

Όταν πριν από τρία περίπου χρόνια προσπαθούσαμε να βάλουμε τις βάσεις αυτού του διαλόγου με γνωστικό αντικείμενο το μειονοτικό φαινόμενο και τα διάφορα ζητήματα που προκύπτουν για την κοινωνική θεωρία και επιστήμη από τη μελέτη της ετερότητας, σίγουρα δεν είχαμε στο νου μας την δυναμική του εγχειρήματος στην ολότητά της. Το ότι το θέμα είναι «δύσκολο» το ξέραμε. Αλλά όλα τα δύσκολα θέματα (πρέπει να ή μπορούν και) απομυθοποιούνται.

Η μελέτη μας έχει ως στόχο την σύσταση επιστημονικού αντικειμένου

Κανόνας της επιστημολογικής προσέγγισης του ΚΕΜΟ είναι η διεπιστημονικότητα. Η διεπιστημονικότητα, όπως εμείς την νοούμε, συνιστά ένα επίπεδο αλληλοδιείσδυσης και διαλόγου ανάμεσα στους επιστημονικούς κλάδους που μπορούν να μελετήσουν το φαινόμενο. Προτείνει μια αντιπαράθεση ανάμεσα στο λόγο των διαφόρων επιστη-

μών, εξαρτάται και συναρτά τα αποτελέσματά της από τη διάθεση των εκπροσώπων κοινωνικών επιστημών να ακούν τους επιστήμονες ή ερευνητές που προέρχονται από άλλους χώρους. Η διεπιστημονική προσέγγιση καλείται να «ανοίξει» τις επιστημονικές κοινότητες στο λόγο των άλλων, να ερευνήσει οριζόντιους κώδικες επικοινωνίας ανάμεσα σε ερευνητές πολλαπλών κατευθύνσεων, να δημιουργήσει τους αναγκαίους όρους αλληλοκατανόησης ανάμεσα σε επιστήμονες και ερευνητές διαφορετικών κλάδων, χωρίς παράλληλα να θίξει την πολυπλοκότητα του επιστημονικού λόγου. Επί του συγκεκριμένου, για παράδειγμα: στην σύγχρονη βιβλιογραφία, στις περί μειονοτήτων μελέτες, έχουν σχηματικά κυριαρχήσει οι ακόλουθες τέσσερις προσεγγίσεις:

– Μια νομική θετικιστική προσέγγιση, που εξετάζει το μειονοτικό φαινόμενο εντάσσοντας εννοιολογικά και σχεδόν αποκλειστικά τις μειονοτικές διεκδικήσεις στην κατηγορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

– Μια «ρεαλιστική» ή «φιλελεύθερη» προσέγγιση διεθνών σχέσεων που εξετάζει τις μειονοτικές ομάδες ως δρώντα της διεθνούς πολιτικής.

– Μια προσέγγιση «κοινωνικής θεωρίας» που ως επί το πλείστον προτάσσεται από τους ερευνητές που έχουν διεξάγει επιτόπια έρευνα σε συγκεκριμένες ομάδες και μελετά τους μηχανισμούς κοινωνικής αναπαραγωγής συγκεκριμένων ομάδων-στόχου της έρευνας. Αυτή αφορά κυρίως την εθνολογία, την κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία και την κοινωνιογλωσσολογία.

– Τέλος, η κατεξοχήν ιστορική προσέγγιση, η οποία δίδει έμφαση σε μια γεγονοτολογική παρουσίαση και ερμηνεία του φαινομένου, λαμβανομένων υπόψη των εξαιρετικά σημαντικών ιδιαιτεροτήτων και πολιτικών διαπλοκών του.

Αυτό που επιχειρήσαμε με την δημιουργία του ΚΕΜΟ είναι η συγκρότηση ενός κοινού χώρου κίνησης ιδεών και έρευνας, στον οποίο δημιουργούνται οι μεθοδολογικοί όροι σύγκλισης ανάμεσα στους κοινωνικούς ερευνητές που ασχολούνται με το μειονοτικό φαινόμενο. Κατ' επέκταση, και επειδή το περιεχόμενο του επιστημονικού λόγου δεν είναι «τυχαίο», αλλά υποκείμενο σε ερμηνευτικές επιλογές, αξιολογικές τοποθετήσεις και πολιτικές κρίσεις

του ερευνητή, στο ΚΕΜΟ αναδύεται μια προσπάθεια συγκρότησης επιστημονικού αντικειμένου. Ύστερα από την συλλογική εμπειρία τριών ετών δραστηριοτήτων, η προσπάθεια συγκρότησης επιστημονικού αντικειμένου, φαίνεται ότι συναντά ως αντίδραση τις ακόλουθες θέσεις:

Πρώτη θέση

Επιστημονικό αντικείμενο δεν υπάρχει διότι δεν υφίσταται μια βάση κοινωνικών δεδομένων η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει και την πρώτη ύλη της ερευνητικής επεξεργασίας. Αυτή είναι μια ευρέως διαδεδομένη θέση στην Ελλάδα, η πολιτική εκδοχή της οποίας συνίσταται στην ακόλουθη παραδοχή: «στην Ελλάδα δεν υπάρχει

ετερότητα». Επ' αυτού, μέσα στο ΚΕΜΟ, φαίνεται να συγκροτείται μια απάντηση η οποία σε μια πρώτη φάση προτάσσει επί της διαδικασίας: κανείς εκ προοιμίου δεν μπορεί να επικαλεσθεί ανυπαρξία εμπειρικών δεδομένων, ακριβώς εξαιτίας της ελλιπούς έρευνας. Επί του περιεχομένου της, η διατύπωση δεν αντέχει σε σοβαρή κριτική. Και αυτό διότι η Ελλάδα, όπως κάθε κοινωνία, είναι πολυπολιτισμική. Δεν έγινε πρόσφατα, όπως λέει ο εθνικός μύθος, αλλά είναι εξ ορισμού. Το ζητούμενο σήμερα στην Ελλάδα είναι τα προσδιοριστικά στοιχεία και ποιοτικά χαρακτηριστικά που συνθέτουν την έννοια και το περιεχόμενο της ετερότητας. Με άλλα λόγια, τι ακριβώς δομείται πάνω στην εμπειρικά εντοπίσιμη γλωσσική ή θρησκευτική διαφορά. Διότι, σε πείσμα της άγνοιας ή της κρυπινγνώσιας, και γλώσσες διαφορετικές της ελληνικής μιλιούνται και διαφορετικά δόγματα ή θρησκείες πέρα από την Ορθόδοξη Ανατολική υπάρχουν και τέλος, ορισμένοι συμπολίτες μας εθνοτικά τείνουν να αυτοπροσδιορίζονται μειοψηφικά. Η θέση λοιπόν αυτή απέχει από την πραγματικότητα, και ως τέτοια στερείται επιστημονικού ερείσματος και πολιτικής σοβαρότητας.

Δεύτερη θέση

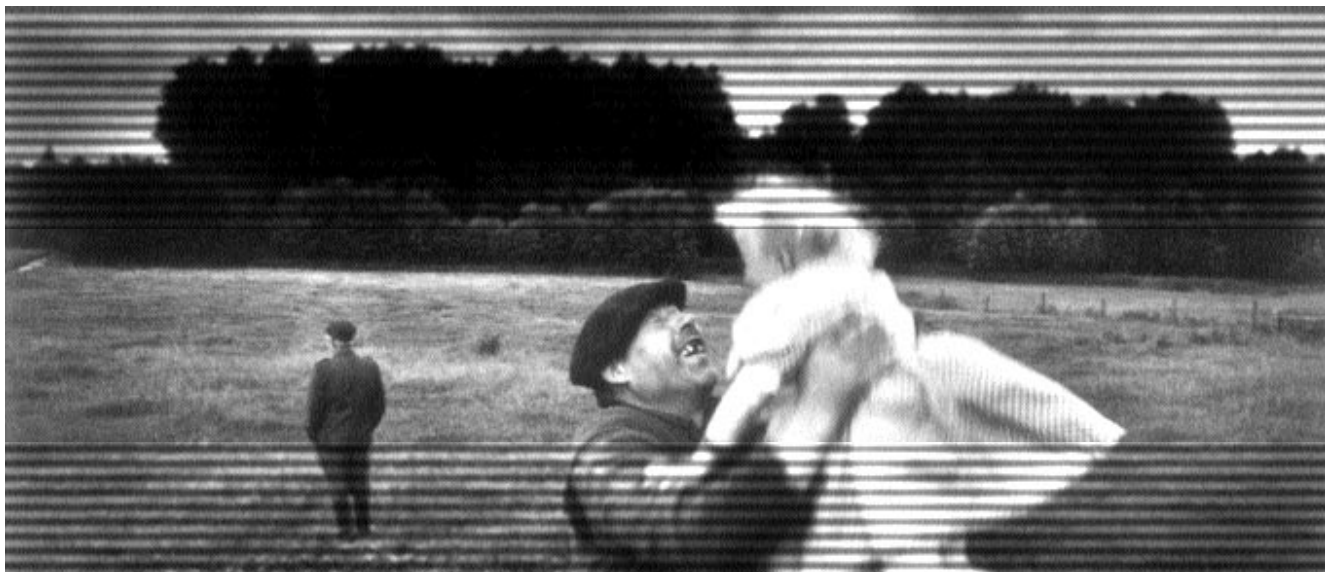
Σύμφωνα με τη δεύτερη θέση, επιστημονικό αντικείμενο δεν μπορεί να συγκροτηθεί, διότι δεν πρέπει να συγκροτηθεί. Αυτή η ποικιλοτρόπως εκφραζόμενη άποψη καλύπτει μια βεντάλια προερμηνευτικών επιλογών και πολιτικών αντιλήψεων. Η πλέον διαδεδομένη διατύπωση λει ότι η ενασχόληση με αυτά τα ζητήματα είναι δραστηριότητα εθνικά εύφλεκτη και ως τέτοια πρέπει να αποφεύγεται. Στο πλαίσιο αυτό, προτάσσεται το εθνικό συμφέρον έναντι της κοινωνικής έρευνας, η οποία εξ ορισμού τοποθετείται στον αντίποδα του εθνικώς ορθού. Μια –ας την ονομάσουμε ήπια– εκδοχή της εν λόγω θέσης επιχειρεί να «προφυλάξει» την «αφελή» κοινωνική

έρευνα από τα υπονομευτικά σχέδια δυνάμεων που την χρησιμοποιούν. Μια φονταμενταλιστική της εκδοχή θεωρεί *de facto* όποιον ερευνητή επιχειρεί να ασχοληθεί ως εθνικό μειοδότη. Γι' αυτή τη θέση, στο πλαίσιο του ΚΕΜΟ κυοφορούνται δύο αντιλήψεις. Πρώτον, ότι η *εκφορά του επιστημονικού λόγου δεν τέμνεται, ως διαδικασία, με αυτό που κάποιες πολιτικές θέσεις, (οι οποίες μπορεί και να ηγεμονεύουν) εκτιμούν ως εθνικώς ορθό*. Ο κοινωνικός ερευνητής, από τη θέση του, δεν είναι ούτε διπλωμάτης ούτε απολογητής της κρατικής πολιτικής. Επεξεργάζεται κάποια εμπειρικά δεδομένα που έχει ερευνήσει και πάνω σε αυτά δομεί ένα ερμηνευτικό επιστημονικό λόγο, βέβαια ανάλογα με την οπτική γωνία από την οποία ορμάται. Μπορεί επίσης να περιορισθεί στην απεικόνιση αυτού του εμπειρικού υλικού, χωρίς την πρόθεση ή τη δυνατότητα να προβεί σε οποιουδήποτε είδους ανάλυση. Ενδέχεται το περιεχόμενο αυτού του υλικού να προβληματίζει ως μη συμβατό με καθιερωμένες επίσημες θέσεις. Λόγου χάρη, στην Ελλάδα, υπάρχει κάποιος ασήμαντος για τα εθνικά, αλλά σχετικά υπολογίσιμος για τα τοπικά δεδομένα αριθμός σλαβόφωνων, οι οποίοι προσδιορίζονται εθνι-

κά ως Μακεδόνες. Η συντριπτική πλειοψηφία των μουσουλμάνων της Θράκης αισθάνονται Τούρκοι. Αυτό υπάρχει ως δεδομένο και ως τέτοιο είναι υποκείμενο σε ένα επίπεδο πρώτου λόγου στην αξιολόγηση της αλήθειας ή της μη-αλήθειάς του. Αλλά ως τέτοιο δεν μπορεί να αξιολογηθεί ως εθνικό ή αντεθνικό. Και τούτο διότι η κατηγορία του εθνικού (ή του αντεθνικού) είναι ιδεολογική, και άρα δεν μπορεί να είναι αληθινή ή ψεύτικη, με την έννοια ότι δεν υπόκειται σε πραγματολογικές κρίσεις, αλλά μόνο σε αξιολογικές.

Σε ό,τι αφορά την ουσία της θέσης αυτής, ο ερευνητής, ως υποκείμενο, ενδέχεται να έχει άλλη αντίληψη για το περιεχόμενο ή την έννοια του εθνικού συμφέροντος από

δεν υφίσταται ως αντικείμενο προς δόμηση, αλλά μόνο προς απεικόνιση. Θύμα ενός πρώιμου μεθοδολογικού θετικισμού, η θέση αυτή αναπαράγει τη σύγχυση ανάμεσα στον κόσμο της εμπειρίας και αυτόν της συνείδησης. Αν και στην Ελλάδα είναι πολιτικά περιθωριοποιημένη, σε διάφορα fora του εξωτερικού –διακυβερνητικά και κυρίως μη κυβερνητικά– είναι κυρίαρχη. Συγγραφείς, εκπρόσωποι του πολιτικού κόσμου, ακτιβιστές των δικαιωμάτων του ανθρώπου και μειονοτικοί, ενίοτε ταυτίζουν την ύπαρξη μειονοτικής γλώσσας με την ύπαρξη γλωσσικής μειονότητας. Λόγου χάρη, στην Ελλάδα τα αρβανίτικα είναι γλώσσα λιγότερο διαδεδομένη (λιγότερο ομιλούμενη, μειονοτική, τοπική). Οι αρβανίτες όμως, ως υποκεί-

αυτή που προτάσσεται από τη διοίκηση ή ηγεμονεύει στην κοινωνία. Τούτο μάλιστα συμβαίνει πολύ συχνά. Μέσα στο ΚΕΜΟ, είμαστε πεπεισμένοι ότι η αντίληψη περί εθνικού συμφέροντος στην οποία επιχειρούμε να συγκλίνουμε είναι πιο δίκαιη, δημοκρατική και, σε τελευταία ανάλυση, ως τέτοια, πλέον συμφέρουσα για την Ελλάδα από αυτή που θέλει να φαίνεται κυρίαρχη και η οποία συν τοις άλλοις, προτάσσεται ως αποκλειστική.

Τρίτη θέση

Η τρίτη θέση, με τη οποία στα πρώτα τρία χρόνια ζωής του ΚΕΜΟ ήρθαμε αντιμέτωποι, βρίσκεται στον αντίποδα των προηγούμενων. Σύμφωνα με αυτή, το κοινωνικό δεδομένο αποτελεί από μόνο του επιστημονικό αντικείμενο και άρα δεν χρειάζεται επεξεργασία. Και αυτή η θέση ουσιαστικά αντιτίθεται στην επιστημολογική και πολιτική προοπτική στην οποία εντασσόμαστε, δηλαδή στην συγκρότηση του επιστημονικού αντικειμένου. Εδώ η άρνηση προτάσσεται σε επίπεδο μεθοδολογικό από την άποψη ότι η ετερότητα καθεαυτή είναι επιστημονικό αντικείμενο, εφόσον γενικά υπάρχει. Σε αυτή την περίπτωση,

μενα, δεν συνιστούν γλωσσική μειονότητα. Τους συγκεκριμένους μάλιστα τούτο είναι κάτι που ποτέ δεν τους έχει απασχολήσει. Η ταύτιση των δύο (γλώσσας και συνείδησης) είναι επιστημονικά λαθεμένη και πολιτικά επικίνδυνη. Ο κόσμος της εμπειρίας, ο κόσμος της βιωματικής αφήγησης, δεν είναι καθαυτός ένα επιστημονικό αντικείμενο, αλλά συνιστά την πρώτη του ύλη. Πάνω και με βάση αυτόν, ο επιστημονικός λόγος αυτονομείται επεξεργαζόμενος τα δεδομένα τα οποία συνθέτουν την εμπειρική πραγματικότητα.

ΟΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΚΕΜΟ

Η Συνάντηση των Δελφών (Νοέμβριος 1996)

Η πρώτη δραστηριότητα του ΚΕΜΟ ήταν η διοργάνωση Συνεδρίου στους Δελφούς με θέμα *Ελλάδα-Ευρώπη-Μειονότητες* και η κυκλοφορία της περίληψης των πρακτικών του που ουσιαστικά έθεσαν τις βάσεις της σύγκλισης την οποία και επιχειρήσαμε. Εκεί γνωριστήκαμε, συζητήσαμε, ακούσαμε αλλήλους και θέσαμε τις βάσεις αυ-

τής της συλλογικότητας. Το βιβλιαράκι με τη δίγλωσση περίληψη των πρακτικών (ελληνικά/αγγλικά) εξαντλήθηκε και κατά γενική ομολογία γνώρισε μεγάλη απήχηση και αναγνώριση.

Ο συλλογικός τόμος Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα - Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών (εκδ. Κριτική, 1997)

Η παρουσία του ΚΕΜΟ ως φορέα σκέψης στην ακαδημαϊκή ζωή της χώρας εδραιώνεται με την κυκλοφορία αυτού του συλλογικού τόμου με ευρύτερη θεματική το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα και την επί μέρους ανάλυσή του σε δέκα μελέτες. Ήδη το βιβλίο διατίθεται

σε δεύτερη έκδοση. Επειδή τα περισσότερα από τα μέλη μας έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις εκδοτικές δραστηριότητές μας, θεωρήσαμε σκόπιμο να εγκαινιάσουμε *Σειρά Μελετών* του ΚΕΜΟ, κάθε φορά με διαφορετική επιμέλεια και αντικείμενο προερχόμενο από όλους τους επιστημονικούς χώρους που κινούνται τα μέλη μας (βλ. *infra* Η *Σειρά Μελετών*).

Το πρόγραμμα «Γλώσσα και διαφορά»

Στα πλαίσια της πολιτικής σχετικά με την προαγωγή της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς (βλ. εισαγωγή), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, και πιο συγκεκριμένα η Γενική Διεύθυνση XXII, διαθέτει τμήμα του προϋπολογισμού της για τις μειονοτικές ή ολιγότερο ομιλούμενες γλώσσες που χρησιμοποιούνται στα κράτη-μέλη. Ως τέτοιες νοούνται οι παραδοσιακά ομιλούμενες γλώσσες και όχι αυτές των πρόσφατων μεταναστευτικών ρευμάτων στις ευρωπαϊκές χώρες. Το ΚΕΜΟ με συγχρηματοδότηση της Διεύθυνσης που προαναφέραμε, ανέλαβε την υλοποίηση του προγράμματος «Γλώσσα και διαφορά», το οποίο είχε σκοπό την καταγραφή των ολιγότερο διαδεδομένων γλωσσών

στην Ελλάδα, μέσω ενός διαλόγου ανάμεσα σε επιστήμονες και ομιλητές των γλωσσών αυτών. Στο πλαίσιο της υλοποίησης αυτού του προγράμματος επιχειρήσαμε για πρώτη φορά στο χώρο της μελέτης της γλωσσικής ετερότητας στην Ελλάδα να ερευνήσουμε τους όρους συνύπαρξης του βιώματος και της σπουδής της διαφοράς.

Το να φέρει κανείς στο ίδιο τραπέζι κοινωνικούς επιστήμονες μαζί με ομιλητές των μειονοτικών γλωσσών που χρησιμοποιούνται σήμερα στην Ελλάδα ήταν περισσότερο δύσκολο και περίπλοκο απ' ό,τι το φανταζόμαστε. Η ιδέα ήταν άκρως δελεαστική και το πείραμα ιδιαίτερα ενδιαφέρον, όχι μόνο ως προς την ανάλυση των αντιδράσεων των προσκεκλημένων μας, αλλά και για τις όποιες

συνέπειες μιας τέτοιας συνάντησης. Μέσω του επιστημονικού δυναμικού του ΚΕΜΟ διοργανώσαμε τέσσερις διήμερες συναντήσεις, αφιερωμένες από μία στις εξής θεματικές:

- γλώσσες που χρησιμοποιούνται από τους μουσουλμάνους της Θράκης (τουρκικά και πομάκικα),
- βλάχικα,
- αρβανίτικα, και
- σλαβικές διάλεκτοι της Μακεδονίας.

Οι διημερίδες έλαβαν χώρα αντίστοιχα στην Κομοτηνή, τη Λάρισα και οι δύο τελευταίες σε χώρο του Παντείου Πανεπιστημίου (συνδιοργανώθηκαν μάλιστα με το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας). Οι συναντήσεις έγιναν με τη μορφή συζήτησης βάσει προκαθορισμένου προγράμματος όπου οι συμμετέχοντες –όχι περισσότεροι από δεκαπέντε κάθε φορά– τοποθετούνταν σε όλα τα ζητήματα ανάλογα με τη θέλησή τους. Το περιεχόμενο της συζήτησης διαρθρώθηκε σε τρεις ενότητες: *γεωγραφικά, δημογραφικά και ιστορικά στοιχεία, κατάσταση και χρήση της γλώσσας και τέλος στάση των ομιλητών*.

Θα ήταν κοινοτυπία να λέγαμε ότι το κενό στην ελληνική

επιστημονική παραγωγή είναι σημαντικό. Το πρόβλημα είναι ακόμη βαθύτερο και είναι ριζωμένο στις πολιτικές επιλογές που επηρέασαν την ιστορική πορεία των γλωσσών αυτών και βέβαια εμπόδισαν την σχετική επιστημονική έρευνα (βλ. supra πρώτη και δεύτερη θέση). Όπως αναφέραμε, όχι μόνο η ύπαρξη τέτοιων γλωσσών σε ορισμένες περιπτώσεις βρίσκεται υπό αμφισβήτηση, αλλά και η μελέτη γύρω από τις κοινωνιογλωσσικές, πολιτικές και νομικές εκφάνσεις του φαινομένου σε νηπιακό στάδιο εξέλιξης. Το εγχείρημα βρήκε από ενθουσιώδεις υποστηρικτές μέχρι φανατισμένους υπονομευτές σε όλα τα επίπεδα (τύπος και κοινή γνώμη, πολιτικός κόσμος, επιστημονική κοινότητα). Οι αντιδράσεις ήταν ποικίλες και ανομοιόμορφες ανάλογα και με τη γλώσσα αναφοράς. Η μόνη γενική παρατήρηση που θα μπορούσε να έχει καθολική ισχύ και για τις τέσσερις περιπτώσεις είναι ότι η συζήτηση γύρω από το ζήτημα της γλωσσικής διαφοράς στην Ελλάδα προκαλεί ακόμη και σήμερα πάθη.

Το εθνικό φαντασιακό έρχεται να πάρει σάρκα και οστά αποκλείοντας με δυναμικό τρόπο όχι μόνο την έκφραση της ετερότητας, αλλά στην περίπτωση μας την επιστημονική συζήτηση και τον διάλογο γύρω από το γεγονός της γλωσσικής διαφοράς. Η εμμονή στο σύνθημα «σταματήστε να ασχολείστε με τις άλλες γλώσσες, η Ελλάδα απειλείται» δείχνει ότι έχουμε πολύ δρόμο να διανύσουμε για να απεγκλωβιστούμε από τα εθνικά πρότυπα της μονογλωσσίας και να βιώσουμε την γλωσσική ποικιλότητα ως κοινό πολιτισμικό πλούτο.

Η συνεύρεση επιστημόνων και ομιλητών, η συνύπαρξη δηλαδή του αφηγηματικού βιωματικού λόγου και της κοινωνικής επιστημονικής έρευνας, δεν ήταν εύκολο να επιτευχθεί καθώς συχνά εκφράστηκε αμοιβαία δυσπιστία ως προς τα προσόντα του συνομιλητή και ως προς τα οφέλη μιας τέτοιας συνάντησης. Τελικά η περιέργεια επικράτησε και η πλειοψηφία των καλεσμένων συμμετείχε στις διημερίδες. Από την πλευρά των επιστημόνων, γλωσσολόγοι, ανθρωπολόγοι, κοινωνιολόγοι, εκπαιδευτικοί, ιστορικοί και νομικοί συμμετείχαν, συνεισφέροντας ο καθένας ανάλογα με το επιστημονικό του υπόβαθρο και τη γνώση του αντικειμένου. Από τη άλλη πλευρά, οι ομιλητές επιλέχθηκαν βάσει της κοινωνικής, πολιτιστικής ή πολιτικής τους δράσης στην περιοχή χρήσης της γλώσσας. Προτιμήθηκαν, δηλαδή, άτομα με θέση στην τοπική αυτοδιοίκηση ή με δράση στην προβολή του πολιτισμού και της γλώσσας. Σε ορισμένες περιπτώσεις η ανταπόκριση στην πρόσκληση ήταν εντυπωσιακή (όπως σχετικά με τα αρβανίτικα ή τις μειονοτικές γλώσσες της Θράκης), ενώ αλλού (βλάχικα, σλαβικές διάλεκτοι της Μακεδονίας) η συμμετοχή των ομιλητών χαρακτηρίστηκε από καχυποψία και φόβο³. Το αποτελέσματα αντανακλούν την ιδιαιτερότητα της κάθε περίπτωσης⁴.

Σημαντική συμβολή στην έρευνα των μειονοτικών γλωσσών αποτελεί και η συλλογή του υλικού που προέκυψε από τη διοργάνωση των διημερίδων. Η καταγραφή των συζητήσεων που έγιναν στο πλαίσιο των τεσσάρων συναντήσεων ήδη είναι υπό έκδοση σε έργο που περιλαμβάνει και τις τέσσερις θεματικές και αναμένεται την άνοιξη του 2000. Ένα τέτοιο εγχείρημα δεν αποτελεί από μόνο του εξέχουσα επιστημονική συμβολή, διότι ο λόγος στα συνέδρια δεν ήταν μόνο επιστημονικός αλλά και βιωματικός. Πολλές φορές μάλιστα περισσότερο βιωματικός απ'όσο θα χρειαζόταν για να συγκροτηθεί κοινή βάση διαλόγου. Παρόλ' αυτά, χωρίς να διεκδικούμε να καλύψουμε τα απύθμενα κενά της βιβλιογραφίας στο χώρο αυτό, ευελπιστούμε ότι ο τόμος θα αποτελέσει γόνιμο έδαφος για περαιτέρω συζήτηση.

Η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, της επιστημονικής κοινότητας και του πολιτικού κόσμου γύρω από τις λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες αποτέλεσε έναν ακόμη στόχο της προσπάθειας. Το ζήτημα αυτό συνιστά ίσως και τη μεγαλύτερη πρόκληση του εγχειρήματος. Ήδη κατά τη διοργάνωση των εκδηλώσεων διαπιστώθηκε ότι πολύ δουλειά μένει να γίνει. Ο αντίκτυπος των διημερίδων διαφοροποιείται σημαντικά ανάλογα με την περίπτωση.

Το ερώτημα όμως που αφορά στην ελευθερία της έκφρασης και μάλιστα της επιστημονικής έρευνας αιωρείται ακόμη. Το γεγονός ότι συζητάμε κι ερευνούμε τα ζητήματα της ετερότητας θεωρείται προβληματικό. Εμείς όμως διεκδικούμε το δικαίωμα αυτό σαν άνθρωποι και το καθήκον σαν ερευνητές. Σε πείσμα όσων αρνούνται όχι μόνο το δικαίωμα στη διαφορά αλλά και το δικαίωμα στη συζήτηση για τη διαφορά.

Η Σειρά Μελετών του ΚΕΜΟ

Η αυξανόμενη ζήτηση για ένα επιστημονικό forum ανταλλαγής απόψεων και πληροφόρησης μας οδήγησε στην σκέψη δημιουργίας ενός έντυπου χώρου σπουδής και έρευνας. Έτσι λοιπόν εγκαινιάσαμε μια *Σειρά Μελετών*, η οποία αποσκοπεί στο να κρατήσει τη συζήτηση γύρω από την ετερότητα ανοιχτή, με συνέπεια και σταθερό επιστημονικό προσανατολισμό. Κατά τη διάρκεια του 1999 δημοσιεύθηκαν από τις εκδόσεις *Κριτική* δύο συλλογικοί τόμοι. Ο πρώτος έχει επιμέλεια του Κωνσταντίνου Τσιτσελίκη και φέρει τίτλο «*Γλώσσες, αλφάβητα και εθνική ιδεολογία στα Βαλκάνια*». Έχουν συνεργασθεί οι: Βαγγέλης Ζάχο-Παπαζαχαρίου, Ιάκωβος Μιχαϊλίδης και Αλεξάνδρα Ιωαννίδου. Ο δεύτερος, υπό την επιμέλεια του Δημήτρη Χριστόπουλου, τιτλοφορείται «*Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα*» και έχει συνεργάτες τους: Γιώργο Σωτηρέλη, Δημήτρη Δημούλη, Μιχάλη Σταθόπουλο, Αδαμαντία Πόλλις, Γιάννη Κτιστάκι, Κώστα Τσιτσελίκη. Το 2000 θα κυκλοφορήσει νέα έκδοση με τίτλο

«*Οι γλώσσες της μειονότητας της Δυτικής Θράκης*» με επιμέλεια της Ελένης Καραντζόλα και του Λάμπρου Μπαλτσιώτη και μελέτες των Ayse Haci Halil, Θανάση Πέτρου, Αλεξάνδρας Ιωαννίδου καθώς και αποσπάσματα από μνημεία λόγου των γλωσσικών ιδιωμάτων της μειονότητας.

Όπως γράφουμε στο εισαγωγικό σημείωμα του πρώτου τόμου, ο θεωρητικός προσανατολισμός μας δεν αποσκοπεί στο να «κλείσει» τα ερωτήματα τα οποία πραγματεύεται. Μακράν αυτού, είμαστε εξ ορισμού πεπεισμένοι ότι κανένα ερώτημα δεν «κλείνει». Απλά επανατοποθετείται σε ένα γνωσιολογικά υψηλότερο πεδίο, με κεκτημένο το θεωρητικό οπλοστάσιο που συγκροτήθηκε στην πορεία της μελέτης του. Αλλά ούτε το ερώτημα είναι άλυτο. Άλυτα είναι μόνο τα ερωτήματα που έχουν κακώς τεθεί, όπως έλεγε ο Bachelard. Και τούτο της ετερότητας, το οποίο πραγματευόμαστε, είναι μετά βεβαιότητας τέτοιο. Τουλάχιστον στη χώρα μας.

Γ' αυτό επιχειρούμε να συμβάλλουμε στην επανατοποθέτησή του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Διοικητική Γραμματεία του ΚΕΜΟ
2. Νίκος Αλιβιζάτος, Δ. Αναγνώστου, Μ. Γιαννησοπούλου, Χ. Γιαννούλη, Χ. Γιακουμόπουλος, Β. Γούναρης, Λ. Διβάνη, Δ. Δημούλης, Λ. Εμπειρικός, Α. Ιωαννίδου, Α. Ηρακλείδης, Ε. Κανακίδου, Ε. Καραντζόλα, Μ. Κοππά, Ι. Κούρτοβικ, Γ. Κτιστάκης, Δ. Λαφαζάνη, Κ. Μάρκου, Γ. Μαυρομμάτης, Ι. Μιχαϊλίδης, Γ. Μηλιός, Σ. Μιναΐδης, Λ. Μπαλτσιώτης, Σ. Μπέης, Θ. Πέτρου, Σ. Πουπουζής, Ό. Προφίλη, Χ. Ροζάκης, Ε. Σελλά-Μάζη, Ε. Σταματοπούλου, Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Χριστόπουλος.
3. Βλ. τα σχετικά σχόλια των Λ. Εμπειρικού, Λ. Μπαλτσιώτη, Ε. Καραντζόλα, Α. Ιωαννίδου, στα δύο προηγούμενα τεύχη του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα*.
4. Στη συνάντηση της Κομοτηνής που έγινε υπό την αιγίδα του Δήμου, η συζήτηση διεξήχθη χωρίς τις συνήθειες εντάσεις για τα τούρκικα και τα πομάκικα μαζί, παρόλη την αντιπαλότητα και την πολιτικοποίηση της γλωσσικής συνύπαρξης που έχει εδραιωθεί στο εσωτερικό της μειονότητας από ενδογενείς και εξωγενείς

παράγοντες. Τονίστηκε και έγινε αντιληπτή από όλους η κοινωνική αξία των γλωσσικών ποικιλιών των τουρκικών και σλαβικών διαλέκτων που χρησιμοποιούνται από τη μουσουλμανική μειονότητα. Σταδιακά και εκ των υστέρων φαίνεται ότι ο διάλογος που άρχισε στην Κομοτηνή με την διοργάνωση της διημερίδας μπορεί και σηματοδοτεί ουσιαστικές, δίκαιες αλλά και αποδεκτές τόσο από την μειονότητα όσο και από την πλειοψηφία, προοπτικές προβληματισμού σε ό,τι αφορά το ζήτημα, στην ολότητά του.

Αντίθετα, η συνάντηση για τα βλάχικα, συνάντησε τη λυσσαλέα αντίδραση μέρους των ομιλητών και ορισμένων πολιτικών κύκλων, με αποτέλεσμα να απειληθούν οι ίδιοι οι συζητητές και διοργανωτές. Έγινε φανερό, ότι οι πάτρωνες της βλάχικης κοινότητας που μονοπωλούν την "προστασία" της, ένωσαν απειλή από μία επιστημονική συνάντηση στην οποία προσκαλέστηκαν για να καταθέσουν την άποψή τους. Αντ' αυτού αρνήθηκαν και υπέσκαψαν το διάλογο με δόλια μέσα. Και εμείς ως διοργανωτές έχουμε την ευθύνη μας για την έκβαση της διημερίδας στην Λάρισα, διότι θα έπρεπε να είχαμε ερευνήσει το πεδίο, με τέτοια επιμέλεια ώστε να αποφύγουμε τα όσα τελικά έγιναν. Η έλλειψη χρόνου, οικονομικών ή άλλων μέσων και –το κυριότερο– προηγούμενης εμπειρίας στάθηκε βασικός λόγος της αδυναμίας μας να προλάβουμε τις εκτροπές. Το μόνο ευχάριστο είναι ότι τα γεγονότα της Λάρισας ευαισθητοποίησαν σημαντικό τμήμα ανθρώπων που μας συμπαραστάθηκαν. Ιδιαίτερη μνεία εδώ αξίζει να γίνει στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Πανετίου Πανεπιστημίου που φιλοξένησε τα δύο υπόλοιπα συνέδρια στο Πανεπιστήμιο και με την παρουσία του ως συνδιοργανωτής τα κάλυψε από τις κακόβουλες υπονομεύσεις. Στο συνέδριο με αντικείμενο τα αρβανίτικα, κοινή υπήρξε η έκφραση βούλησης διατήρησης της γλώσσας και η προσμονή της ευρωπαϊκής και κρατικής συνδρομής κατά της φθίνουσας πορείας της. Παρόλ' αυτά ήταν και εξίσου κοινή η πεποίθηση ότι η γλώσσα απειλείται με εξαφάνιση ότι ενδεχομένως τούτο να είναι ιστορικά αναπόδραστο.

Αναφορικά με τις σλαβικές διαλέκτους της Μακεδονίας ίσως για πρώτη φορά ξεπεράστηκε ο φόβος δεκαετιών και βρέθηκαν επιστήμονες και ομιλητές να συζητήσουν ψύχραιμα για μία γλώσσα που η χρήση της μέχρι και πρόσφατα ήταν υπό περιορισμό. Εντυπωσιακή ήταν η αμηχανία των ομιλητών να διατυπώσουν ένα αίτημα –έστω σε ατομικό επίπεδο, καθώς δεν θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή οποιαδήποτε εκπροσώπηση μιας τόσο «πολυταυτοτικής» ομάδας– ως προς τα μέτρα και τις προϋποθέσεις για την προαγωγή της γλώσσας.